

УКРАЇНСЬКІ АРХЕОЛОГИ В ЛЕЩАТАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ

*«Чим глибинніш коріння,
Тим стійкіша трава;
Той не знає старіння,
В кого пам'ять жива»*

Борис Мозолевський

Автори виставки:

Олександр Бонь
Наталія Булик
Світлана Іванисько
Вікторія Колеснікова
Володимир Колибенко
Сергій Павленко
Віра Павлова
Наталія Хамайко
Ірина Черновол
Катерина Чуєва
Оксана Юркова
Анна Яненко

Над виставкою працювали: Наталія Слобожаніна, Володимир Тилищак

Дизайн: Ганна Беркутова

Літературне редагування: Тетяна Ватажишина

Окрема подяка: Андрію Чекановському, Артему Борисову, Ірині Луцик, Ользі Гравовській, Олександрі Савчуку, Андрію Скибі, Людмилі Сургай

У виставці використано матеріали

- Археологічного музею у Крокові
- Архіву-музею імені Дмитра Антоновича Української вільної академії наук у США
- Інституту археології НАН України
- Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України
- Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
- Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України
- Історико-меморіального музею Михайла Грушевського
- Львівського історичного музею
- Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника
- Музею історії міста Києва
- Національного музею у Львові
- Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника
- Родинового архіву Володимира Грінченка (імені зберігається в Дніпропетровському національному історичному музеї імені Д. І. Яворницького)
- Родинового архіву академіка НАН України Ігоря Магури
- Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України
- Центрального державного архіву громадських об'єднань України
- Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського

Під час підготовки використано публікації:

- Енциклопедія Трипільської цивілізації: у 2-х томах. 2004. Київ: Укрлітографмедіа.
- Національний музей історії України: альбом у 2-х томах. 2011. Київ: Мистецтво.
- Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. 1996. Київ: АртЕк.

Довгий час українська археологія перебувала в умовах жорсткої цензури з боку тоталітарних держав, до складу яких входили українські землі. Тому, як галузь, що впливала на національний наратив та усвідомлення власної ідентичності, мала бути не лише підконтрольною, а й відповідати певній ідеології.

Інструментом тиску на українських археологів були репресії. Вони проявлялися у створенні несприятливих для роботи й життя умов, забороні займатися професійною діяльністю, переслідуваннях за етнічною належністю чи за політичними мотивами, ув'язненні, ізоляції у психіатричних лікарнях, таборах та фізичному знищенні. Цинічним проявом тиску стали репресії пам'яті — заборона друкувати наукові праці, вилучення з бібліотек вже опублікованих робіт, неможливість покликатися на них та навіть згадувати імена їхніх авторів.

Виставка присвячена археологам, які попри утиски й репресії проводили дослідження та робили важливі наукові відкриття. Ці люди репрезентують цілі покоління репресованої української археології, яка нараховує десятки чи навіть сотні імен.

Співорганізатори:

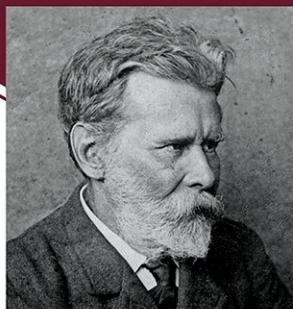
Федір ВОВК

(5.03.1847 — 29.06.1918)

Зі студентами на заняттях з антропології, Санкт-Петербурзький університет

Стилізована фігурка з бивня мамонта, «пташка» за Федором Вовком. Мезин

«Мої рукописи та наукові матеріали... книги бібліотеки... колекції доісторичних предметів і амулетів – заповіддю використувати в наукових цілях якійсь науковій установі Києва... для застосування їх для України...»

Із заповіту Федора Вовка

Видатний український учений у царині антропології, археології, етнографії, доктор Сорбонни та Петроградського університету, лауреат міжнародних премій, кавалер найвищої нагороди Франції — ордена Почесного легіону.

Народився на Полтавщині. Закінчив Університет Святого Володимира у Києві. У 1874-му допомагав Володимиру Антоновичу в організації III Археологічного з'їзду, брав участь в археологічних розкопках у Київській та Волинській губерніях протягом 1875–1876 років.

Після заборони української мови царським указом 1876-го, виїхав за кордон. Згодом повернувся до Києва, хоча у 1879-му знову змушений тікати. Дружину з дітьми відправили в заслання, а Вовка оголосили в розшук.

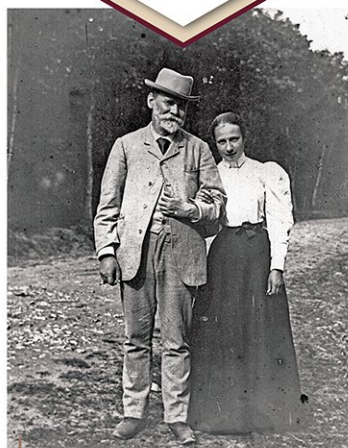
Шлях ученого проходив Румунією, Болгарією, Швейцарією, згодом оселився у Франції. За кордоном він здобув антропологічну освіту, захистив докторську дисертацію, від антропологічної й етнографічної дослідження, читав лекції, викладав, став голосом української науки серед учених Західної Європи. А родинні стосунки через тривалу еміграцію зіпсувалися і сім'я розпалася.

1906-го отримав дозвіл повернутися, але проживання в Україні було заборонено. Обрав Санкт-Петербург. Маючи визнання євро-

пейських колег, змушений все починати з початку. Працював у Російському музеї (1906) та Санкт-Петербурзькому університеті (1907). Налагодив систематичні дослідження з антропології, заснував палеоантропологічну та антропологічну школи. У 1907 році відкрив Мезинську палеолітичну стоянку.

У 1918 році обраний завідувачем кафедри географії та етнографії Університету Св. Володимира й запрошений до Комісії з вироблення законопроекту про заснування Української академії наук. Він з радістю відгукнувся на пропозицію, проте так і не дістався до України, помер у дорозі в Жлобін (Білорусь), де й похований.

Здійснював антропологічні дослідження та довів відносну однорідність українського народу. Вважав, що група східних слов'ян, на основі якої сформувалися українці, зберегла в собі більше слов'янських рис, ніж споріднені з нею групи, з якими генетично пов'язані росіяни й білоруси. Такі висновки не узгоджувалися з тезою про «єдиний руський народ», тому згодом, уже по смерті, звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі». Праці вченого потрапили до спецхранів, цитувати чи згадувати його ім'я було заборонено. Багато учнів Федора Вовка стали жертвами сталінських репресій.

Федір Вовк із другою дружиною Олександрою

Браслет з бивня мамонта, Мезин

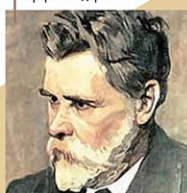

Стилізована жіноча фігурка з бивня мамонта, «фалоси» за Федором Вовком. Мезин

Екслібрис на книгах Федора Вовка

Портрет Федора Вовка

Засідання Товариства Наукових Експурсій, членом якого був Федір Вовк. Франція

Праця Федора Вовка, переведена за часів незалежності України

Стилізована фігурка з бивня мамонта, «пташка» за Федором Вовком. Мезин

ПАМ'ЯТІ професора Н. Б. Антоновича та професора М. Е. Вовка присвячує цей том записок Всеукраїнський Археологічний Комітет

Антропологічні обмірювання в Галичині

Федір Вовк. 1871 р.

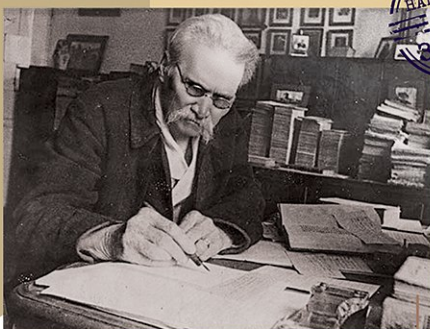
Мезинський національний природний парк

Дмитро ЯВОРНИЦЬКИЙ

(26.10.1855 — 5.08.1940)

У власному кабінеті. 1930 р.

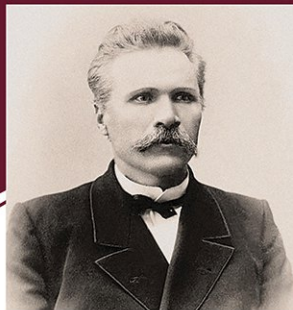

«Яворницький до роботи в музеї за вимогами марксистської науки не відповідає. Належного керівництва не дає... завдяки браку марксистського світогляду, чим гальмує роботу співробітників-марксистів, щодо реорганізації музею... Потрібно Яворницького замінити керівником з марксистським світоглядом».

Із протоколу засідання Комісії з перевірки співробітників Дніпропетровського краєвого історико-археологічного музею. 1930 р.

Бронзовий скіфський казан з розкопок курганів поблизу села Михайлово-Апостола Херсонської губ. 1897 р.

Походив зі збіднілого дворянського роду козацької старшини. Ще з дитинства захоплювався історією рідного краю, народними звичаями та фольклором. Належав до кола вчених-енциклопедистів — всесвітньо відомий як історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник. Член-кореспондент Московського археологічного товариства (1885), дійсний член Імператорського Російського археологічного товариства (1886), дійсний член однієї із найстаріших наукових громадських організацій — Наукового товариства імені Тараса Шевченка (1914), член-кореспондент (1924) і дійсний член Всеукраїнської Академії наук (1929).

У 1902–1933 роках — директор Катеринославського (з 1926-го Дніпропетровського) історичного музею. Готуючись до археологічного з'їзду 1905-го року в Катеринославі, розкопав близько 200 могил; сприяв формуванню колекції з 75 000 експонатів з півдня України.

У 1927–1932 роках очолював потужну Дніпропетровську археологічну експедицію.

За російського царату звинувачений в «українофільстві» і «сепаратизмі», визнаний «політично неблагонадійним», неодноразово позбавлений фінансування, звільнений з роботи, отримував заборони на викладання, захист магістерської, публікації творів.

За радянської влади, незважаючи на відсто-

роненість від політичного життя, вважався «неблагонадійним». Перебував на обліку в ДПУ та під таємним наглядом як «соціально небезпечний елемент». У 1933-му Яворницького звинуватили в «буржуазному націоналізмі», звільнили з посади директора й на кілька місяців позбавили академічної пенсії, а керований ним музей оголосили «кублом націоналістичної контрреволюційної пропаганди». Щоб не померти з голоду, сім'я продавала речі, а місцеві шанувальники його доробку приносили продукти.

У 1937 році в УРСР сфабрикували справу «Українського націоналістичного контрреволюційного підпілля», до керівки якого зарахували й Дмитра Яворницького. Заводив арешту лише надзвичайний авторитет ученого.

До кінця життя продовжував наукову роботу. Кожного року звітував перед Академією наук і складав плани творчих досліджень; працював над темою «Післявоєнна зміна народів у південній частині України». Помер 5 серпня 1940 року.

Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про увічнення пам'яті академіка Яворницького» від 11 жовтня 1940 року його ім'я було надане Дніпропетровському історичному музею.

1991 року Національна спілка краєзнавців України заснувала Премію імені Дмитра Яворницького.

Науковий склад Дніпропетровської археологічної експедиції

Ювілейна монета номіналом 2 гривні, випущена Національним банком України до 150-річчя академіка Дмитра Яворницького

Золота прикраса одягу в скіфському звіриному стилі з розкопок курганів поблизу села Михайлово-Апостола Херсонської губ. 1897 р.

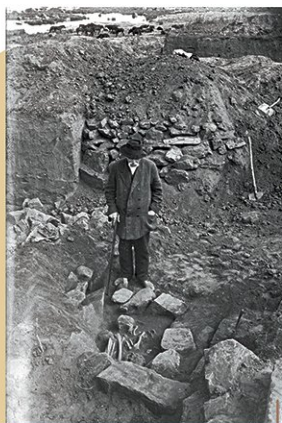
З гранітної статуєю скіфського воїна VI ст. до н.е. 1893 р.

Відкритий лист на ім'я Дмитра Яворницького, що надавав право проводити археологічне дослідження на Дніпропесі

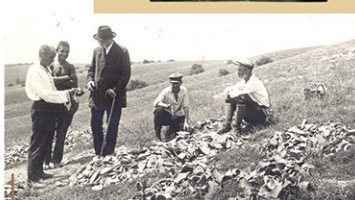
У Дніпропетровському музеї. 1920-ті рр.

На Дніпропесі. 1927–1932 рр.

Кічкаський мегалітичний комплекс. 1930 р.

Дослідження гончарного виробництва у балці Канізиці. 1930 р.

Розкопки кургану поблизу Лоцанської Кам'янки. 1923 р.

Хортиця, Старий Дніпро

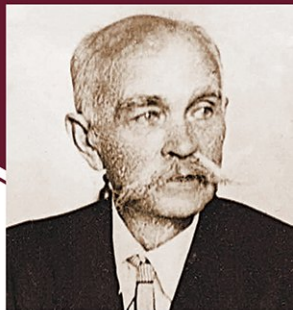

Розкопки трипільського поселення на території козуну «Надія» неподалік с. Андріївка під керівництвом Сергія Гамченка. Кінець 1920-х рр.

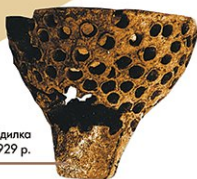
НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

Сергій ГАМЧЕНКО

(7.10.1860 — 6.10.1932)

Трипільська цідилка з розкопок 1929 р.

**«Скасання академ-
допомоги поставити під за-
грозу все моє існування. Тому прошу
Вас допомогти аби не позбавили й
надали академзабезпечення, базою
клопотання можна рахувати 44
праці з археології, багато дослідів
в різних місцевостях України,
100 наукових робіт і коло 20 учнів –
археологів в різних округах України»**

Лист Сергія Гамченка
члену Київського бюро Секції
наукових робітників
Петру Курінному,
1930 р.

«Розкопочне коло» експедиції в околицях с. Маслове на Черкащині. У центрі Сергій Гамченко. 1929 р.

Видатний український археолог. З родини військового, де чотири сини були генералами. Закінчив Олександрівське військово-училище, навчався на фізико-математичному та історико-філологічному факультеті Київського університету, закінчив Петербурзький археологічний інститут. Учень Володимира Антоновича, який залучив його до розкопок і підтримував наукові дослідження. Допомога Антоновичу збирати матеріали до «Археологічної карти Волинської губернії». Гамченко був завідувачем археологічного відділу Волинського науково-дослідного музею, організатором Товариства дослідників Волині, дійсним членом Російського археологічного товариства, членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтв, членом Історичного товариства Нестора Літописця, дійсним членом і товаришем голови (віцепрезидентом) Всеукраїнського археологічного комітету та керівником його археологічного відділу. Досліджував пам'ятки практично всіх періодів. Першим виявив та дослідив пам'ятки празько-корчацької культури поблизу Житомира. Досліджував Масловський могильник черняхівської культури. Розкопував 45

пам'яток трипільської культури на Південному Бузі в 1909–1913 роках, проводив розкопки поблизу Санкт-Петербурга, городища Булгар біля Казані. У 1920-х проводив розкопки на Волині, Київщині, Харківщині, Дніпрелістані (1927–1930). Досліджував пам'ятки князівського періоду у садбі Трубецького в Києві (1926–1927), відкрив і досліджував Житомирський могильник. Багато зробив для розробки методики археологічних розкопок.

Брати Євген, Дмитро та Іван служили в армії Української Держави. Євген був репресований. Сергій Гамченко з 1931 року внаслідок слабкого здоров'я відійшов від активної праці та переїхав у Житомир. Але попри наукові здобутки, так і не отримав від радянської держави пенсії — відмовили через «недостатній науковий стаж». Адміністративні обмеження не дозволяли налагодити побут: неможливо було приписатися у подвірній книзі, необхідні були довідки про відсутність позбавлення виборчих прав членів родини. Опинившись без засобів до існування, у складних сімейних обставинах, доведений до голодної смерті. Помер у Житомирі голодного 1932 року.

Розкопки на садбі Трубецьких під керівництвом Сергія Гамченка. 1926 р.

Знахідки з розкопок 1925–1926 рр. на садбі Трубецьких у м. Києві

Публікація результатів розкопок 1925–1926 рр. на садбі Трубецьких у м. Києві

Сергій Гамченко (у центрі) під час археологічних досліджень. Кінець 1920-х рр.

Титульний аркуш рукопису Сергія Гамченка «П'ятиріччя археологічних досліджень на Волині». 1919–1923 рр.

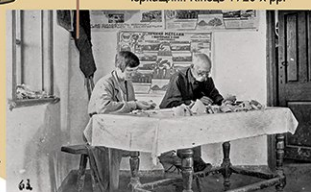
Трипільський посуд з розкопок 1927 р. поблизу Шенегівки

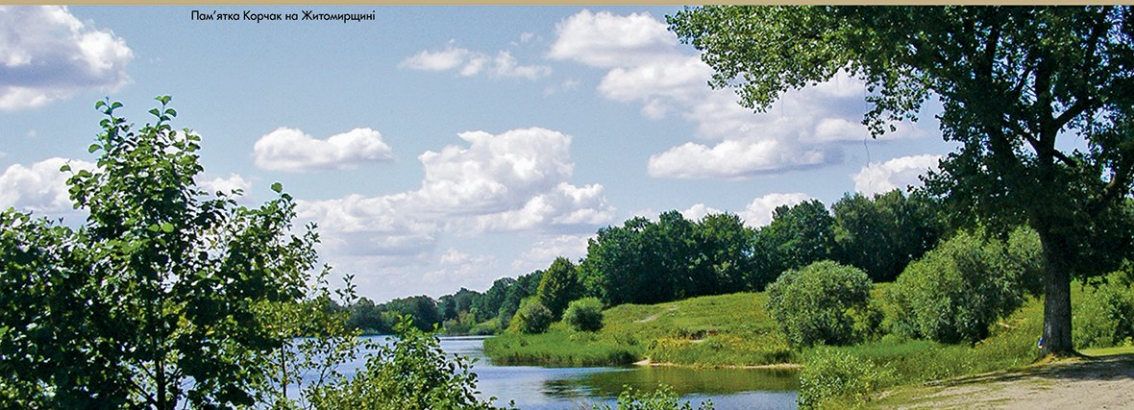
Знахідки з досліджень Волинського науково-дослідного музею під керівництвом Сергія Гамченка у 1919–1923 рр.

Співробітники Черкаського музею ім. Т. Г. Шевченка Віра Ткаченко(ва) та Сергій Гамченко опрацьовують матеріали, виявлені під час розкопок на Черкащині. Кінець 1920-х рр.

Пам'ятка Корчак на Житомирщині

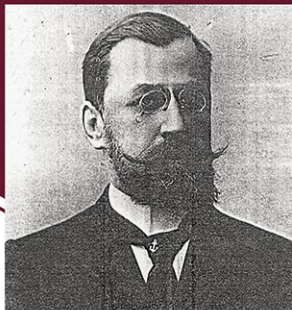

Олекса Новицький у власному кабінеті. 1920 р.

Олекса НОВИЦЬКИЙ

(7.04.1862 — 24.09.1934)

Софія Київська у першому вигляді. Реконструкція Олекси Новицького. 1930 р.

«Методологія в мене не відповідає сучасним вимогам, зато мої знання їм необхідні, й з цього боку їм нема ким мене замінити. Так само й М. С. Грушевського вони не випустили б, не вважаючи на культуру його творів»

Олекса Новицький. 1931 р.

Український пам'ятоохоронець і мистецтвознавець. Член Московських археологічного, нумізматичного, архітектурного й художнього товариств. Був серед провідних діячів українського руху в Москві у часи Російської імперії. Автор першої монографії про художню творчість Тараса Шевченка, російських передвижників, першої узагальнювальної праці з російського мистецтва. Короткий час у 1922 році очолював Феодосійський музей. Підготував академічний том про художню спадщину Кобзаря, який так і не був надрукований. Обраний у 1922-му академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН), головою кафедри мистецтвознавства та Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), зміг реорганізувати й активізувати його роботу. Під його керівництвом ВУАК став координаційною інституцією археологічних і мистецтвознавчих досліджень, охорони пам'яток та музейної роботи. Очолював Софійську комісію, Музей українських діячів науки та мистецтва й Український театральний музей ВУАН.

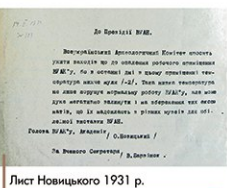
У 1931 році почалося цькування академіка Олекси Новицького. Він змушений подати заяву про відставку. Але це було розцінено як «виласка класового ворога». Певний час позбавлений академічного утримання, як і частини опальних академіків. Після ліквідації ВУАК, очолив створену на його місці Секцію історії матеріальної культури (СІМК). Відбувалося цькування академіка у пресі, припинено друку його наукових праць, частина з них так і не була опублікована. Каральні органи зібрали великий масив «викривальних» показань репресованих колег на Новицького. Вони визнавали його «ланкою», яка зв'язує різні групи «українських націоналістів». Його врятувала від орешту смерть від раку. Аналогічні свідчення були отримані на доньку академіка мистецтвознавця Марію Новицьку, яка нібито теж входила до «контрреволюційної організації». Вона була звільнена з відділу шиття й тканини Лаврського музею і змушена тривалий час працювати не за науковим фахом.

Звітна виставка Всеукраїнського археологічного комітету за 1925 р.

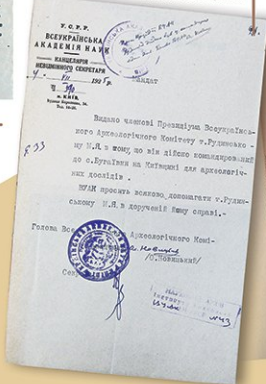

Василь Кульченко, Сергій Гамченко, Олекса Новицький, Юлія Новицька, Валерія Козловська, Марія Новицька на садибі Трубецького. 1926 р.

Лист Новицького 1931 р.

Мандат, виданий Михайлу Рудинському на право проводити археологічні дослідження, за підписом голови Всеукраїнського археологічного комітету Олекси Новицького

Стаття Олекси Новицького в журналі «Хроніка археології та мистецтва». 1931 р.

Склад членів Всеукраїнської археологічної комісії

Публікація у Записках Всеукраїнського археологічного комітету. 1930 р.

Сергій Гамченко і Олекса Новицький (у центрі) з учасниками археологічних досліджень на садибі Трубецького 1926 р.

Олекса Новицький, Петро Куринний, Павло Попов (ліворуч), Атангел Кримський (крайній праворуч) та інші. Лаврський музей культури та побуту. 1920-ті рр.

Замок Острозьких у Старокосятиніві

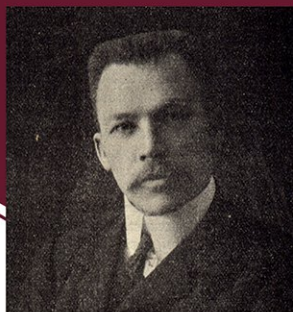

Археологічні дослідження північної прибудови Спаського собору в Чернівцях. 1923 р.

МАКАРЕНКО
НЕ
ЗНАТИ

Микола МАКАРЕНКО

(4.02.1877 — 4.01.1938)

«Байдуже ставлення мене
обурювало... «Не варвари ж ми»,
що будемо мовчати – говорив я.
І все там і тоді не вірилося мені у
можливість знищення
пам'ятки...»

З допиту Миколи Макаренка у справі
Михайлівського собору

Розкопки курганного могильника в околицях м. Суми 1929 р.
під керівництвом Миколи Макаренка за участі Миколана
Онацького, Сильвестра Магури та інших

Срібний колт та
хрест-релікварій із
досліджень 1923 р.
в Чернівцях

Народився в селі Москалівка на Роменщині. Нащадок козацького роду. Здобуваючи художню освіту в Петербурзі, захопився археологією і став слухачем курсів Археологічного інституту. Згодом увійшов до Імператорської Археологічної Комісії та низки наукових товариств, працював в Імператорському Ермітажі.

У 1919 році відмовився від співпраці з більшовиками в Петрограді й повернувся в Україну, сподіваючись бути корисним батьківщині. Викладав, співпрацював із Всеукраїнською академією наук, входив до різних наукових комітетів та комісій. У 1921–1924 роках очолював Музей мистецтв ВУАН. Повернувшись до музею 90 ящиків з творами мистецтва з колекції Ханенків, що «загубилися» в Москві під час Першої світової війни й були розподілені між різними закладами.

Перші археологічні розкопки провів у 1901-му під Ромнами, виділив роменську археологічну культуру. Потому здійснював численні археологічні розвідки, досліджував пам'ятки трипільської культури, скіфського та давньоруського часу, брав участь у розкопках Ольвії – найбільшого давньогрецького міста на території України, проводив розкопки Спаського собору в Чернівцях та інших.

Важливим відкриттям став Маріупольський могильник доби неоліту. У 1933 році за резуль-

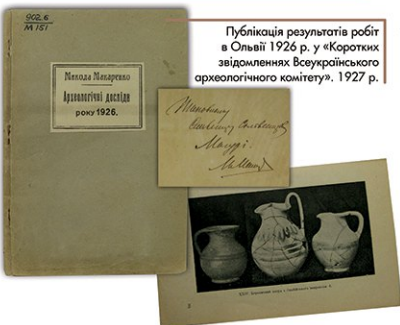
татами цих розкопок вийшла остання прижиттєва книга вченого.

Від початку критикував «культурну політику» радянської влади. У 1924 році усунутий з посади директора музею «за невідповідність своєму призначенню», заарештований за причетність до «контрреволюційної фашистської організації». За клопотанням ВУАН Макаренка відпустили «на поруки».

Другий арешт — у 1934-му, після виступів проти знищення Софійського та Михайлівського соборів у Києві. Звинувачений у «контрреволюційній антирадянській діяльності». Засланий до Казані, де викладав у художньому технікумі, був консультантом Центрального музею. Відверто дотримувався своїх принципів, звинувачень не визнавав. У 1936 році знову заарештований, засуджений на три роки й висланий в колонію у Томську. 15 грудня 1937 року — останній арешт, звинувачення в належності до «кадетсько-монархічної організації» і 4 січня 1938 року в Новосибірську за вироком «трійки» НКВС — розстріл. Місце поховання приховано.

За свою громадянську мужність Микола Макаренко сплатив найвищу ціну.

Процес реабілітації вченого почався за клопотанням іншого відомого археолога Івана Шовкопляса, і завершився лише 1989 року.

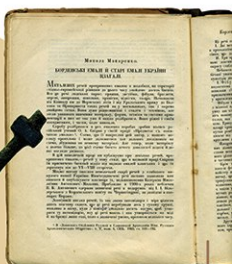

Публікація результатів робіт в Ольвії 1926 р. у «Коротких звідомленнях Всеукраїнського археологічного комітету», 1927 р.

Срібні брошки зі скрбу, виявленого розкопками Спаського собору в Чернівцях. Публікація 1923 р.

Ілюстрація зі статті «Борзенські емалі й старі емалі України взагалі». 1928 р.

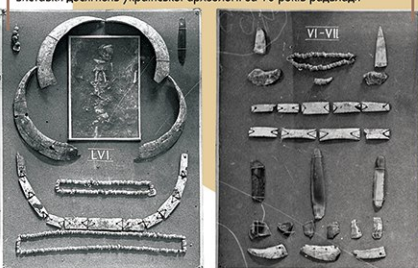
Стаття зі збірки «Чернівці і Північне Лівобережжя». 1928 р.

Безіменна фреска XI ст. зі Спаського собору в Чернівцях, відрита роботами 1923 р. Відома як фреска св. Теклі.

Знахідки з досліджень Маріупольського могильника у 1930 р. у вітринах виставки досягнень української археології за 10 років розвідки

Михайло Семенич і Микола Макаренко на розкопках городища «Монастирище». 1924 р.

Михайлівський Золотоверхий монастир, м. Київ

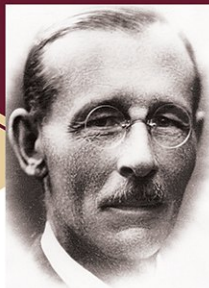

Федір Ернст (у центрі біля живописного полотна) у Київській картинній галерії. 1920-ті рр.

Микола та Федір ЕРНСТИ

Микола Ернст (23.09.1889 — 20.03.1958)

Федір Ернст (28.10.1891 — 28.10.1942)

«У кулуарах
Головнауки
повторювали чиясь
підхоплене зауваження:
«Грюкнули Ернста по
голови, ну, та нічого. Треба
буде — знову витягнемо»

Спогади Тамари Ернст,
дружини Федора

«За допомогою
жорстоких засобів примусу,
фізичного впливу, тероризування
та загроз розправи з родиною
слідчі НКВС Криму ... примусили
мене дати брехливі фантастичні
свідчення про свою, нібито
злочинну, діяльність у вигляді
цілого роману, причому я обмовив
і інших людей»

Лист Миколи Ернста

Брати Федір та Микола Ернсти народилися в Києві, німці за походженням. Навчалися в Берлінському та Київському університетах. Обидва пов'язали своє життя з археологією та охороною пам'яток. Обоє репресували.

Вперше брати постраждали через своє походження після початку Першої світової війни. Їх заарештували, вислали в Томську область. Повернутися в Київ вони змогли лише в серпні 1917 року.

Федір Ернст відразу береться до наукової та громадської діяльності. 1926 року призначений керівником Київської крайової інспекції охорони пам'яток. Бере участь у численних експедиціях з пошуку пам'яток мистецтва, керує археологічними розкопками, долучається до організації музейних установ та колекцій Києва, опирається вилученню цінностей з музеїв та храмів. Після арешту його наукової праці заборонено, вилучено та знищено.

Микола Ернст не сприйняв українську революцію і 1917 року виїхав до Петербурга. Наприкінці 1918-го звільнений з роботи «у зв'язку з розпорядженням властей про виїзд його на Україну як українського громадянина», але до Києва він повернувся ненадовго та незабаром виїхав до Сімферополя.

З 1920 року працював у музейних та пам'ятоохоронних установах. Фактично був організатором Центрального музею Тавриди. Проводив археологічні дослідження низки пам'яток (зокрема Неаполя Скіфського).

На початку 1930-х почалися нові негаразди для Ернстів.

1930 року Федора Ернста звільнили з посади керівника Київської інспекції, звинувативши, зокрема, у підтримці позицій релігійної громади. 1933-го заарештований у справі «контрреволюційної німецько-фашистської організації в Україні», засуджений у травні 1934-го на 3 роки виправних таборів. Звертався в 1938-му з проханням зняти судимість і дозволити жити в Україні. Але в липні 1941-го заарештований утретє за антидержавну пропаганду. 10 жовтня 1942 року засуджений до найвищої міри покарання. Дату розстрілу приховали. У документах зазначено, що він помер в серпні 1949-го. Реабілітований 1989 року.

Миколу Ернста звільнили з роботи в 1937 році. Заарештований 1938-го, звинувачений у шпionажі та пропаганді на користь Німеччини. Майже вся його колекція та праці були конфісковані та знищені. У вересні 1940-го засуджений як німецький шпion на 8 років виправних таборів. 1946 року звільнений як спецпоселенець. 1949-го утретє заарештований і засуджений на 5 років за підозрілі зв'язки та антирадянську агітацію. 1953-го ампністований. Помер від інфаркту після звістки про дозвіл повернутися до Криму. Реабілітований у 1958 році.

Відвідувачі у відділі шиття й тканини Лаврського музею культів та побуту (перший праворуч Федір Ернст). 1920-ті рр.

ХРОНІКА

Микола Львович Ернст (23 вересня 1889 - 20 бересня 1958)

Початок наукової реабілітації Миколи Ернста — стаття Сергія Бібікова до 75-річчя з дня народження

Федір Ернст (сидить у центрі) серед колег і учнів. 1920-ті рр.

Книга Федора Ернста з бібліотеки Михайла Грушевського

Н. К. О. - У. С. Р. - ВЕРСИОНОВА ПАВЛАНА ІВАНІ КОМУНІ СІМІОНОВА ІВАНІВНА КОМУНІВНА ІВАНІВНА

КИЇВ
ПРОВІДНИК

Провідник Києвом за редакцією Федора Ернста, який був вилучений з бібліотек та знищений майже відразу після виходу

Повенецький будинок культури (Медвеж'єгорський район Республіки Корея). 1934 р.

Викладачі та студенти Київського археологічного інституту в Лаврському музеї культів та побуту. Початок 1920 х рр.

Центральний музей Тавриди

Софія Київська

Петро СМОЛІЧЕВ

(12.01.1891 — 1944)

Петро Смолічев під час розкопок у Шестовиці. 1925 р.

«Величезний матеріал, зібраний експедицією, в процесі його дальшого вивчення буде давати все нові й нові факти та висновки, вичерпуюче значення яких ми зараз не можемо й передбачати»

Петро Смолічев, Звіт за роботу експедиції по дослідженню території Дніпробуду та смуги підтоплення 1927–1932 рр.

Металеві накладки на сумку із шестовицького поховання. Знахідка 1925 р.

Виходець зі священницького роду Чернігівщини. Здобув вищу освіту в Духовній академії та Археологічному інституті в Петербурзі. У 1919–1931 працював у Чернігові викладачем Інституту народної освіти, очолював археологічний відділ Чернігівського державного музею.

У 1923 році брав участь у розкопках Спасо-Преображенського собору в Чернігові під керівництвом Миколи Макаренка та Іполита Морілевського, у 1924-му вивчав муміфіковані поховання XVII–XIX ст. Воскресенської церкви в Седневі, долучився до архітектурно-археологічного дослідження чернігівського Успенського собору Єлецького монастиря у 1924 й 1926 році. 1926-го розкопував могильник черняхівської культури біля села Маслове на Черкащині.

Перший дослідник курганного могильника біля села Шестовиця під Черніговом — одного з найбільших поселень скандинавів у Давній Русі. У 1925–1927 роках розкопав понад 40 курганів Х ст. Саме завдяки цим роботам про унікальну пам'ятку дізнався шведський археолог Туре Арне, а його ілюстрована публікація зробила її відомою в усьому світі.

У 1927 році отримав запрошення до участі в експедиції на Дніпрелістані, що до 1932-го працювала над науковим дослідженням території Дніпробуду під керівництвом академіка

Дмитра Яворницького. Проводив розкопки біля села Кічкас, на островах Хортиця, Похилому, Таволжаному, Перуні та ін.

Після арешту брата Івана, засудженого за «антирадянську агітацію» до 5 років таборів, у 1931 році залишив Чернігів та переселився до Запоріжжя. Був одним з організаторів Музею Дніпровського будівництва, працював над історією Дніпробуду.

Влітку 1933 року вченого в адміністративному порядку вислано до Пермського краю. Там він працював в експедиції з дослідження території, що мали бути затоплені внаслідок будівництва Камської ГЕС. У 1935-му переїхав до Таджикистану. Влаштувався на будівництво інженером. У 1937 році став науковим співробітником історико-етнографічного відділу Таджикиського філіалу Академії наук СРСР. Проводив археологічні розкопки у Сталінабаді (нині Душанбе). Там же помер від раку в 1944 році.

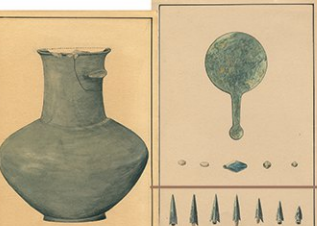
Обидва старші брати Петра Смолічева також були репресовані. Григорій (1887 р. н.) 1937 року засуджений до 8 років таборів, Іван (1889 р. н.) в 1937-му розстріляний.

Усі брати Смолічеви реабілітовані як жертви політичних репресій.

У Чернігові на честь Петра Смолічева названо вулицю.

На розкопках неолітичної стійки на о-ві Похилий. 1928 р. (Фото Едуарда Федоровича)

Горщик, бронзове дзеркало, намісто то ікониченки стріли, знайдені під час Дніпрогоспівської експедиції. Акварелі Петра Смолічева. Кінець 1920-х рр.

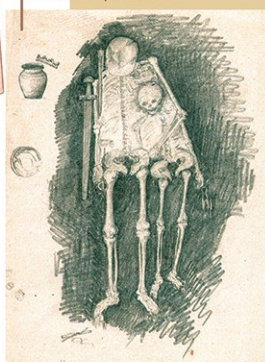

Кістяні накладки на сідло. Малюнок зі статті Туре Арне. 1931 р.

Щоденник археологічних досліджень у Шестовиці Петра Смолічева. 1925 р.

Парне поховання Х ст. із Шестовиці. Малюнок Петра Смолічева

Фрагмент експозиції Музею Дніпрелістану. 1932 р.

Печатка Музею Дніпрелістану. 1932 р.

Дніпрелістан. Археологи та робітники під час розкопок, село Кічкас. 1928 р. (Фото Едуарда Федоровича)

Розкопки могильника біля села Шестовиці. Музефікація поховання коня

Шестовиця, могильник в заплаві Десни

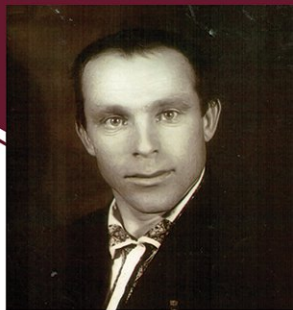

Володимир Грінченко над знахідками з Вознесенки у Дніпропетровському історичному музеї

НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

Володимир ГРІНЧЕНКО

(15.07.1900 — 19.04.1948)

Срібний орел із Вознесенки, розкопки 1930 р.

«В червні 1938 р. на моє прохання очної ставки з членами контрреволюційної організації, до якої включили і мене, слідчий відповів, що її я отримаю лише тоді, коли мої кістки будуть повністю потрощені, а шкіра стане суцільним мішком»

Володимир Грінченко

З бідної селянської родини, уродженець Полтавщини. Увійшов в археологію 20-річним юнаком, влаштувавшись лаборантом до археологічного відділу Центрального пролетарського музею Полтавщини. Йому поталанило із вчителями – відомими фахівцями й інтелектуалами Михайлом Рудинським та Дмитром Яворницьким.

Наполеглива праця й дослідницький хист сприяли авторитетові археолога. У 1928–1931 роках Грінченко керував роботами 33 з 99 об'єктів масштабної експедиції Дніпрельстан, що об'єднала зусилля багатьох учених. Його особисті відкриття — всесвітньо відомі знахідки давньоруських мечів на порогах Дніпра (1928), керамічних горнів Канцирки (1929) та славетного Вознесенського (Кічкаського) комплексу (1930).

Як музейник відомий відкриттям експозиції Харківського історичного музею (1934–1936) та організацією роботи Центрального історичного музею в Києві (1936–1937).

Бажання відповідати рівневі світової науки дало й гіркі плоди — 1930 року Грінченко вперше дістав догану за «недостатню марксистську підготовку». Та справжня історія репресій розпочалася у 1937-му. На шпальтах газет «Пролетарська правда» та «Комсомолец України» з'являються статті зі звинуваченнями Грінчен-

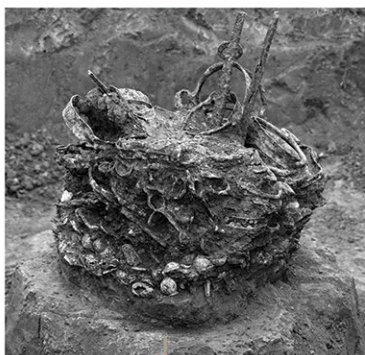
ка в шкідництво та зловживанні повноваженнями. Обурений науковець звертається до суду, та замість розслідування його звільняють з посади. Стрес спричинив негаразди із серцем. На початку 1938-го прокуратура визнала попередні обвинувачення безпідставними і його взяли завідувачем фондів до Інституту археології АН УРСР.

18 квітня 1938 року НКВС заарештував Грінченка за «шкідництво, контрреволюційну діяльність та участь в антирадянській націоналістичній організації». 17 жовтня 1939-го його засуджено до п'яти років виправно-трудових творів за вигаданими звинуваченнями в шкідницькій діяльності та прагненні відірвати Україну від СРСР.

Володимир Грінченко відбував покарання на лісопосади в Красноярському краї. По закінченні терміну йому заборонено повертатися додому ще до 1947-го. Після заслання певний час працював у Інституті археології. Жити в Києві йому було заборонено та відряджено на дослідження Полтавщини.

19 квітня 1948-го Володимир Грінченко помер від серцевого нападу.

18 липня 1956-го президія Київського обласного суду ухвалила рішення про припинення справи за відсутністю складу злочину.

Вознесенка. Ритуальний комплекс зі зброї та кіньського спорядження

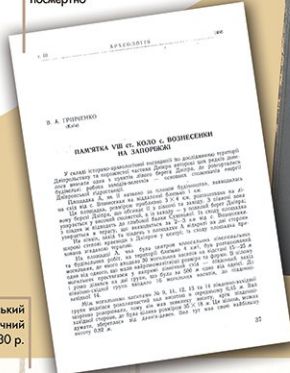

Глек канцирського типу з розкопок 1929 р.

Учасники Дніпробугівської експедиції. Привільє. 1930 р.

Стаття про Вознесенський археологічний комплекс, видана помертю

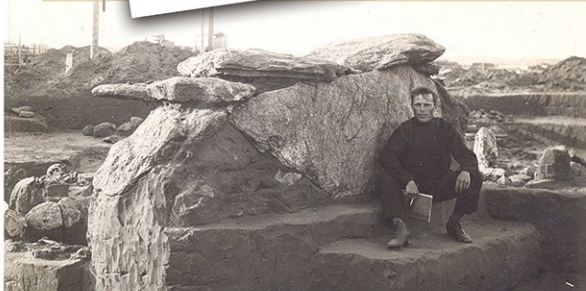

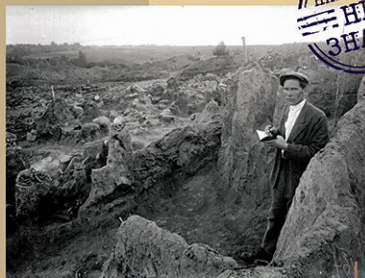
З колегами на Канцирці

Кічкаський мегалітичний комплекс. 1930 р.

Давньоруські мечі з порогів Дніпра. Знахідка 1928 р.

Теодосій Мовчанівський під час розкопок Райковецького городища. Початок 1930-х рр.

Теодосій МОВЧАНІВСЬКИЙ

(9.05.1899 — 10.05.1938)

Бронзовий дзвін XII–XIII ст. з розкопок 1937 р. неподалік фундаментів Десятинної церкви в Києві

«Крім того, Мовчанівський протиставляв археологію на Україні і в РРФСР, вважаючи, що українська археологія стоїть вище щодо методики»

Виписка з протоколу допиту археолога Кирила Коршака, від 10.12.1937 р.
Одне із свідчень, що лягли в основу справи Теодосія Мовчанівського

Учасники археологічних досліджень Райковецького городища: четвертий справа керівник експедиції Теодосій Мовчанівський, поруч з ним Валерій Козловська

Виходець з Уманщини, син сільського священника. Навчався в духовному училищі, а з 1913–1918 років у Київській та Одеській духовних семінаріях. З огляду на різкі політичні зміни доби замість висвячення в духовний сан у 1919 році повертається на Уманщину. Там займається різноманітною громадською діяльністю, засновує курси самоосвіти, місцевий музей та очолює трудову школу. Завдяки цьому зближується з Петром Курніним, керівником Уманського краєзнавчого музею та потрапляє в археологічне середовище. 1925 року стає фундатором та першим завідувачем Бердичівського соціально-історичного та економічного музею ім. Держинського. Там само проводить власні археологічні розкопки.

1929 року, маючи певний археологічний досвід, починає широкомасштабні дослідження середньовічного Райковецького городища, що тривали до 1935-го. У 1930–1932 роках також досліджує античне місто Ольвія. На початку 1933-го переїздить до Києва та стає науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури. Вчений проводить перші систематичні дослідження середньовічних городищ. Окрім майже повністю розкопаного Райковецького городища, він відкрив ремісничий посад Виш-

города та здійснив серію унікальних знахідок на дитинці Києва.

Але ні лояльність до радянської влади, ні щедра цитування класиків марксизму-ленінізму, про що свідчать понад 400 виписок з робіт Маркса, Енгельса та Леніна в його особистому архіві, не вберегло його від репресій. Теодосія Мовчанівського було заарештовано 17 лютого 1938 року за звинуваченням в активній участі в українській контрреволюційній націоналістичній організації, що стояла на терористичних позиціях. У протоколі допиту від 22 квітня 1937 року Мовчанівський підтвердив звинувачення як на свою адресу, так і інших колег з інституту. Рішенням суду-трийки його було розстріляно 10 травня 1938 року та поховано на одній зі «спецділянок» Биківнянського лісу.

Незважаючи на масштаби розкопок, здійснених Мовчанівським, більшість матеріалів не було опубліковано за його життя. Навіть підготовлену до друку монографію про розкопки Райковецького городища було перероблено та видано Гончаровим у 1949-му без згадок про автора досліджень.

Реабілітований 12 травня 1971 року за відсутністю складу злочини.

Кістяні шахові фігури XIII–XIV ст. з розкопок Десятинної церкви в Києві

Хрест-релікварій із зображенням Богоматері, перша чверть XIII ст. із розкопок 1936 р. біля Десятинної церкви в Києві

Золоті прикраси XII–XIII ст. зі скарбу, виявленого розкопками Теодосія Мовчанівського у 1936 р. біля Десятинної церкви в Києві

Кістяний посалій X–XI ст. з розкопок 1937 р. біля Десятинної церкви в Києві (деталь кістяних вуздил)

Відкритий лист на право проводити археологічні розкопки на території садиби Десятинної церкви. 1937 р. Вицензуровано прізвище начальника Українського комітету охорони пам'яток культури, який був репресований в 1937 р.

Коротка публікація результатів розкопок Райковецького городища в Наукових записках Інституту історії матеріальної культури. 1935 р.

Виписка із протоколу засідання суду-трийки, з постановою про найвищу міру покарання — розстріл, від 8 травня 1938 р.

Ордер на арешт від 17 лютого 1938 р.

Розкопки під проводом Теодосія Мовчанівського. Поруч з фундаментами Десятинної церкви. Осінь 1936 р.

Райковецьке городище

НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

Федір Козубовський у експозиційній залі Коростенського музею. 1920-ті рр.

Федір КОЗУБОВСЬКИЙ

(24.07.1885 — 2.09.1938)

Давньоруська зброя з досліджень Коростеня. 1925 р.

«Козубовський — професор, член партії. Директор Інституту матеріальної культури ВУАН. Викладач поганих, мав націоналістичні помилки. Необхідно перевірити»

Зі списку «підозрілих» і некваліфікованих осіб наркома Затонського

Родом з Волині, із сім'ї селян. Здобув учительську освіту, викладав. Воював на фронтах Першої світової війни, був командиром Червоної армії. Додушився до археології у 1921–1922 роках, працюючи в Овруцькому повітовому музеї та беручи участь в дослідженні Овруцького кряжу.

Маючи візцеву біографію та добрі адміністративні й організаційні здібності, швидко підіймається кар'єрними сходами. У 1922–1928 роках — директор Коростенського музею, проводив археологічні дослідження, співпрацював із Сергієм Гамченком. У 1929–1932-х — очільник Одеської державної публічної бібліотеки, паралельно вчився в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею в Одесі та очолював Бозьку археологічну експедицію НКО УСРР. З 1933-го — заступник голови Президії Секції історії матеріальної культури Академії наук.

У 1934 році стає першим директором Інституту історії матеріальної культури (нині Інститут археології НАН України), створеного на базі ВУАКУ. Сприяє збільшенню кількості та масштабів експедицій; якісним змінам ведення розкопок. В Інституті оформлюється аспірантура, створюється експериментально-технічна лабораторія, секція експедиційних досліджень та семінар з методик польових досліджень; започатковано періодичне видання — «Наукові записки ІІМК»; об'єднано бібліотечні й архівні фонди.

У 1930-х, коли Михайлівський Золотоверхий монастир було заплановано зносити, організував дослідження пам'ятки.

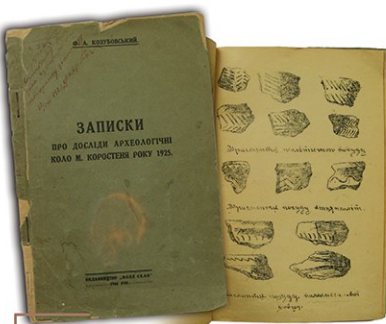
«Вчені любителі мотлоху всіляко домагаються <...> збереження собору в цілісності. <...> повідомляю, що питання про знесення <...> вирішене. Може йтись лише про зняття мозаїк і фресок. Чим довше будуть зволікати, тим менше залишиться часу для цієї операції. <...> Винні будуть самі лахмітники».

Перші закиди у буржуазному націоналізмі з'явилися у 1934 році, в 1936-му Козубовського виключено з членів партії та звільнено з посади директора ІІМК. 15 квітня 1936 року — арешт. Перебування під вартою спричинило проблеми з психікою і в липні 1936-го Федора Козубовського переводять до міської психіатричної лікарні імені І. П. Павлова. 29 серпня 1938 року «трійка» при Київському обласному управлінні НКВС УСРР засуджує його до найвищої міри покарання. За даними карної справи вирок виконано 2 вересня 1938 року. Вірогідно, науковець похований у Биківнянському лісі. Щоправда, існує й інша версія його загибелі, яка походить із середовища української еміграції. Відповідно до неї, Федір Козубовський, разом з іншими пацієнтами психіатричної лікарні, був розстріляний нацистами під час Другої світової війни.

Федора Козубовського реабілітовано по-смертно, 12 вересня 1958 року.

У читальній залі Одеської бібліотеки. Початок 1930-х рр.

«... завданням археології є перевірка усіх тих відомостей про життя передісторичне не за рештками матеріальної культури» (цитата із книги)

Відкритий лист на ім'я Федора Козубовського, з правом проводити дослідження в межах Коростенської округи. 1926 р.

Федір Козубовський та Сергій Гамченко (обидва в центрі) під час дослідження курганів у Коростені. 1924 р.

З колективом біля входу до Коростенського музею. Коростень, 1920-ті рр.

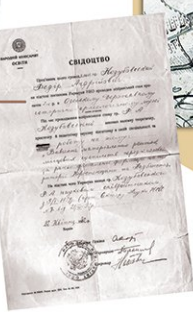

План Коростеня з розташуванням археологічних пам'яток, складений Федором Козубовським. 1924 р.

Свідцтво про захист промоційної роботи. 1932 р.

У копії сім'ї (дружина Ганна та сини Віктор і Святослав). 1920-ті рр.

Виписка з акта про виконання вироку із справи репресованого

Коростень. Городище і «Червона гірка»

Археологи Мечислав Якимович і Сильвестр Магура (ліворуч) на трипільському поселенні Володимирівка Новоархангельського району Кіровоградської області. 1934 р.

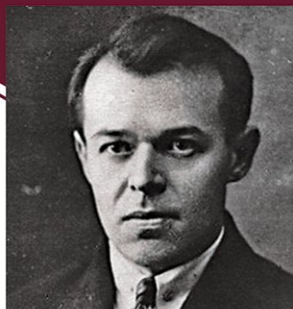

Сильвестр МАГУРА

(2.01.1897 — 8.01.1938)

Керамічна фігурка. Коломиїщина I

«Археологічні розкопки у 30-х роках під керівництвом Сильвестра Магури були проведені на бездоганно високому науково-методичному рівні, стали визначним внеском в науку і вирішили цілу низку складних проблем з історії первісного суспільства на території України»

З характеристики за підписом директора Державної Академії історії матеріальної культури і. М. Я. Марра. 16.05.1937 р.

Народився у родині священика в селі Гусиніе Люблінської губернії. До Києва приїхав на навчання, успішно закінчив Археологічний інститут і Київський інститут народної освіти. Працював в експедиціях під керівництвом знамих українських археологів — П. Курінного, Д. Яворницького, М. Макаренка. Розкопки захопили юнака і він продовжив навчання в аспірантурі при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка. Захистив дисертацію й з головою поринув у роботу, пов'язану з науковою діяльністю в царині історії та археології. Брав участь в археологічних роботах у Києві, на теренах Сумщини, Кіровоградщини, Черкащини, Запоріжжя. Працював науковим співробітником Археологічного музею, який згодом очолював.

Протягом 1934–1937 років під його керівництвом були проведені масштабні розкопки трипільського поселення поблизу сіл Халеп'я на Київщині та Володимирівка в Кіровоградській області. Ці дослідження посядають одне з найвизначніших місць в радянській археології за науковими здобутками. Було виявлено залишки багатьох об'єктів, реконструйовано трипільські житла, відтворено забудову поселень.

14 грудня 1937 року його заарештували за звинуваченням в участі в антирадянській

українській націоналістичній терористичній організації. Справа була складена за шаблоном: спочатку дізнавалися про колег з роботи та знайомих, а на наступному допиті всі задані особи перетворювалися в учасників терористичної групи. У справі зазначено, що він «проводив шкідливу роботу на історичному культурному фронті, навмисне пошкоджував унікальні пам'ятки давнини». Злочинним виявилося й дослідження пам'яток античності на території України, зокрема Ольвії: «Головна увага приділялася питанням дослідження іноземної культури колонізаторів та цілком ігнорувалося вивчення культури місцевого населення».

За два тижні після арешту сорокарічного Магуру засудили до найвищої міри покарання. Вирок виконано 8 січня 1938 року у внутрішній в'язниці управління державної безпеки НКВС УСРР у Києві на вулиці Корольова (нині — Володимирська), 33. Тіла всіх розстріляних від осені 1936-го до осені 1941-го вивозили до «спецзони для потреб НКВС» у Биківнянському лісі.

На довгі роки результати плідної праці археолога замовчувалися або використовувалися без покликання на автора.

Реабілітований у 1960 році, справу припинено за відсутністю складу злочину.

На розкопках. 1930-ті рр.

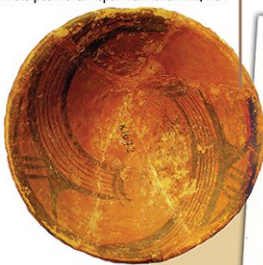

Розкопки на горі Киселівка. Київ. 1933 р.

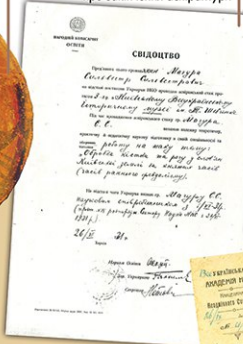

Зразки кераміки з розкопок неподалік с. Кушугум Запорізької області

Миска розписна. Кераміка. Коломиїщина I

Свідчення Сильвестра Магури про закінчення аспірантури

Обкладинка щоденника Сильвестра Магури

Реконструкція трипільського житла

Розкопки трипільської площадки на поселенні Коломиїщина I. 1934–1937 рр.

Посвідчення наукового співробітника Археологічного музею ВУАН Сильвестра Магури. 1931 р.

Під час передачі колекцій до Археологічного музею ВУАН. 1928 р. Київ

Межиріччя Кушугума і Конки

НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

ІПОЛИТ ЗБОРОВСЬКИЙ

(12.06.1875 — 26.08.1937)

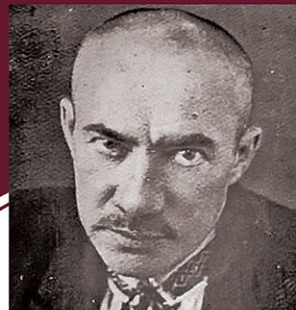
Іполит Зборовський та Михайло Макарів (ліворуч) опрацьовують археологічні матеріали під час експедиції в околицях с. Стіна (Тамопільський р-н Вінницької обл.)

«Улітку 1937-го з ним стався інсульт. Він лежав удома. Серпневим вечором до будинку під'їхав «чорний воронок», чекісти винесли батька на ношах і поклали до машини. Також забрали всі рукописи, листи, картини й колекцію стародавніх книжок, які він збирав все життя. Більше ми батька ніколи не бачили»

Зі спогадів доньки
Іполита Зборовського
Галини

Фрагменти кераміки трипільської культури з відбитками тканини з розкопок 1929 р., неподалік с. Стіна

Народився в селі Яланець на Поділлі. Після навчання в Ананьївській гімназії та Одеській художній школі з 1906 року активно долучився до споживчого та кооперативного руху. З археологічними студіями був знайомий ще з дитинства — спостерігав як за ініціативи його батька Чеслава Зборовського в 1894–1896 роках Володимир Антонович досліджував різномасштабні археологічні пам'ятки неподалік Криничок; у 1910–1911 роках долучився до розкопок Сергія Гамченка біля Яланця.

У травні 1917 року обраний членом-кореспондентом Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, влітку 1917-го — головою Ольгопільської народної управи та делегатом Української Центральної Ради від Української партії соціалістів-революціонерів. 1918 року заарештований австро-німецькою владою і засуджений до розстрілу. Після скасування вироку повернувся на Поділля.

1920 року в Бершаді організував Наукове товариство ім. В. Антоновича та заснував краєзнавчий музей, який очолював до 1922 року. 1926-го організував і очолював Тульчинський окружний краєзнавчий музей, 1927-го — Тульчинське краєзнавче товариство.

Протягом 1920-х за участі очільника Тульчинського музею досліджено понад 30 археологічних пам'яток, здебільшого трипільської культури і так званої культури римських впливів.

30 жовтня 1929 року заарештований за сфальсифікованим звинуваченням у участі у націоналістичній контрреволюційній організації «Товариство українських кооператорів» і засланий до Архангельська. Після відбуття покарання деякий час жив у Чернівці. 4 серпня 1937 року за доносом заарештований знову й 8 серпня засуджений до розстрілу. Вирок виконаний 26 серпня 1937 року. Постановою президії Вінницького обласного суду 23 вересня 1959 року Іполита Зборовського реабілітовано.

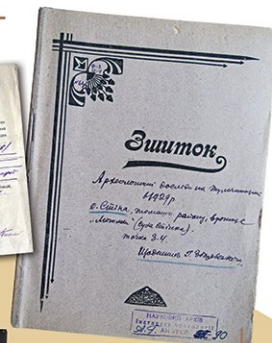

«Розкопаче коло» експедиції під керівництвом Сергія Гамченка за участі Іполита Зборовського на Поділлі. 1928 р.

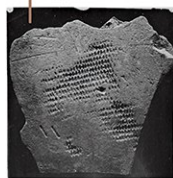

Фрагменти кераміки трипільської культури з відбитками тканини з розкопок 1929 р., неподалік с. Стіна

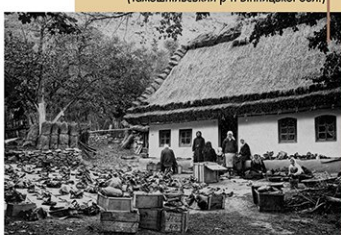
Відкритий лист, виданий завідувачеві Тульчинським краєзнавчим музеєм Іполиту Зборовському. 1928 р.

Обкладинка щоденника Іполита Зборовського про археологічні дослідження на Тульчинщині 1929 р.

Пакування археологічних матеріалів під час експедиції в околицях с. Стіна (Тамопільський р-н Вінницької обл.)

Рисунки археологічних матеріалів, виявлених під час досліджень Іполита Зборовського на Тульчинщині 1929 р.

Археологічні дослідження Іполита Зборовського на Тульчинщині 1929 р.

Розкопки трипільського поселення в урочищі Могили неподалік с. Стіна. 1929 р.

Поселення черняхівської культури неподалік с. Стратівка на Вінничині

Валерія КОЗЛОВСЬКА

(20.06.1889 — 6.05.1956)

Учасники археологічних досліджень Райковецького городища: другий справа керівник експедиції Теодосій Мовчанівський, поруч з ним Валерія Козловська

«Вихідним моментом виставкової діяльності махрових націоналістів і контрреволюціонерів, співробітників Всеукраїнського історичного музею було відірвати увагу робітничо-когоспних мас від сучасного, прищепити їм спліне схилиння перед культурою минулого...»

А. Хвиля, заступник наркома освіти УРСР до ЦК КП(б)У.
4.10.1934 р.

Модель трипільського жителя. Кераміка. Трипільське поселення поблизу с. Сушківка на Уманщині. 1916 р.

Випускниця історичного відділення Вищих жіночих курсів у Києві, вже під час навчання зацікавилася археологією. Великий вплив на формування її наукових інтересів мав відомий київський археолог Вікентій Хвойка, з яким вона брала участь у дослідженнях Київщини. Перші самостійні розкопки проводила на трипільському поселенні Сушківка (1916). Загалом здійснила 44 польові розвідки пам'яток різних часів, від курганів доби бронзи та раннього заліза – до поселень, могильників і городищ князівської доби та середньовіччя.

У 1920–1930 роках ХХ ст. брала активну участь у роботі провідних установ, що координували археологічні, музейні та мистецтвознавчі дослідження в Україні. Входила до складу групи із заснування Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) і Археологічного інституту в Києві. Завідувала відділом феодалізму Інституту історії матеріальної культури АН УРСР, входила до комісії з вивчення історії Києва Інституту археології АН УРСР.

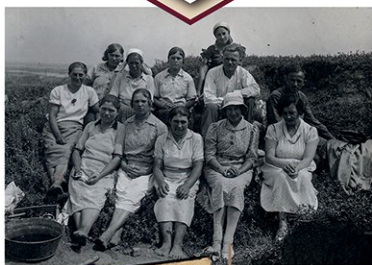
Археологічні дослідження поєднувала з музейною роботою. Очолювала археологічний відділ Київського художньо-промислового і наукового музею імператора Миколи Олександровича, потім — Всеукраїнського історичного

музею імені Т. Г. Шевченка (сучасний Національний музей історії України (НМІУ)). Комплектувала музейну збірку не лише матеріалами своїх розкопок, а й речами, придбаними власним коштом. Організовувала щорічні виставки за результатами розкопок, підготувала два музейні путівники (1913, 1928). У 1930 році була призначена директоркою Археологічного музею ВУАН.

Активна і плідна праця була зупинена в липні 1933-го. Її заарештували за звинуваченням у причетності до контрреволюційної організації «Спілка визволення України». За браком доказів звільнили, але з доганою усунули з посади директора музею і з Академії. Під заборону потрапили її друковані праці, які довгі десятиріччя були недоступні науковцям.

Під час Другої світової війни працювала в музейних установах, створених німецькою окупаційною владою у Києві. У 1943 році виїхала до Львова, у 1944-му — до Німеччини, у 1950-му — емігрувала до США. Уся подальша діяльність була пов'язана з Українською вільною академією наук на еміграції (УВАН).

Померла у 1956 році в місті Ютика, США. Їм'я дослідниці реабілітовано лише в часи незалежності України.

Учасники розкопок на горі Киселівка. Київ. 1940 р. Валерія Козловська у центрі

Шахові фігури. Кістка. З розкопок Валерії Козловської. Гора Киселівка, Київ

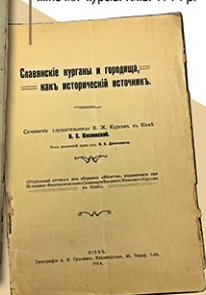
Кістка тварини з різьбленим малюнком фантастичного звіра. З розкопок Валерії Козловської слов'янського городища поблизу озера Бурімка Сосницького уряду Чернігівської губернії. 1916 р.

Диплом Валерії Козловської. 1916 р.

Дипломна робота Валерії Козловської «Славянські кургани і городища как исторический источник». Збірка статей Археологічного музею Вищих жіночих курсів. Київ. 1914 р.

Радянські газети 1930-х – початку 1940-х рр. про музейництво Києва

Керамічна чаша. З розкопок Валерії Козловської. Володимирівка. Кіровоградська область

Фото матеріалів з розкопок Валерії Козловської. Трипільське поселення поблизу с. Сушківка на Уманщині. 1916 р.: 1 – трипільська модель жителя у розкопці, 2 – керамічні вироби

Розкопки Валерії Козловської. 1940 р. Гора Киселівка, Київ.

Замкова гора, м. Київ

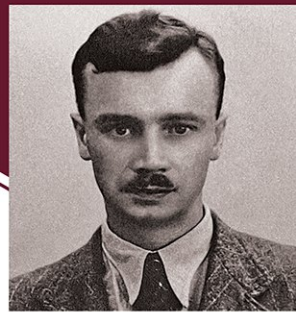

Олег КАНДИБА

(8.07.1907 — 9.06.1944)

Розкопки Олега Кандиби під час перебування у Празі

Біноклеподібна посудина з Більче-Золотого

«В області науки світогляд націоналізму так само несе плідні зміни. З одного боку він відкриває нове розуміння життя, зокрема суспільних процесів та філософії історії, з другого – вимагає узгодження кожної наукової дисципліни з цілістю націоналістичної філософії»

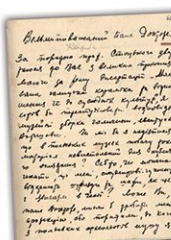
Олег Кандиба

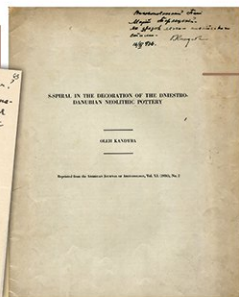
Олег Кандиба під час камеральної роботи. Прага

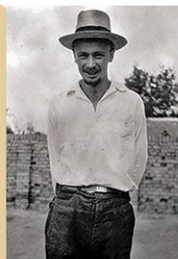
Дитячі малюнки Олега, цифрові копії яких переправив Олександр Кучерук, директор київського Музею Української революції

Лист Олега Кандиби до Ярослава Пастернака

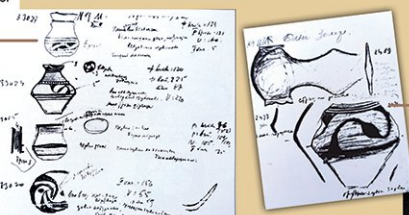

Титульна сторінка праці Олега Кандиби з дедукцією Марії Терпещий

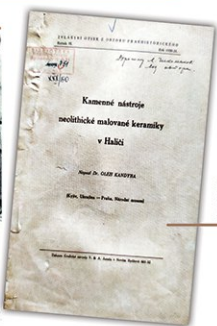

Зарисовки трипільських горщиків з Більче-Золотого на Тернопільщині

Чорнові рисунки матеріалів трипільської культури виконані Олександром Кандибою

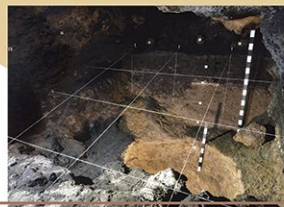

Катерина Білецька (Кандиба)

Вірбиток статті Олега Кандиби з дедукцією Левку Чикаленку

Музефіковані ділянки печери Вертеба

Більче-Золоте, поселення II

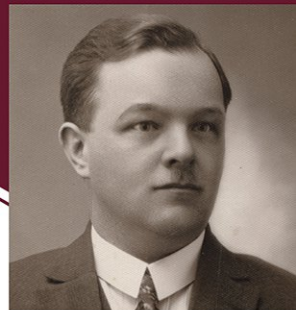

Ярослав ПАСТЕРНАК

(2.01.1892 — 22.01.1969)

Фундаменти Успенського собору в Крилосі. 1937 р.

Золотий колір з розкопок Ярослава Пастернака на Золотому Тоці у Крилосі

«Я. Пастернак відомий як поручник «Укр. Галицької Армії», після ліквідації якої перемістився на територію Чехословаччини, де в таборах б. військових укр. розвинув активну діяльність, головно в культурно-освітньому напрямку, а потім перебрався до Праги, де посвятив себе навчанню в Університеті. До польської державності настроєний вороже»

З відгуку начальника Відділу безпеки воєводського уряду у Львові від 16.05.1928 р.

Ярослав Пастернак серед місцевих селян у Крилосі під час археологічних досліджень

Син греко-католицького священника, народився в мальовничому містечку Хирів у Карпатах. З практичною археологією познайомився в Національному музеї у Львові, де 1913 року відбувається знайомство з митрополитом Андреем Шептицьким, яке пізніше переросло в тісну співпрацю на ниві праісторії.

8 років молодого активного життя відібрало лихоліття війни й повенного неспокою, в часі війни був у австрійській та Українській Галицькій армії. Після війни виїздить до Праги й починає студії у Любора Нідерле. Тут захищає докторат «Руські Карпати в археології».

1928 року Пастернак повернувся до польського Львова, де очолив Культурно-історичний музей НТШ. У 1930-х досліджує міста княжої доби — Бель, Звенигород, Перемиль, Пліснеськ, Теревовль. Найважливіші та найтриваліші розкопки проводив за фінансової підтримки митрополита Шептицького на місці стародавнього Галича в межах сучасного села Крилос. Завдяки відкриттю фундаментів Успенського собору (1936) розв'язано проблему локалізації столичного Галича, наступного року всередині храму знайдено кам'яний саркофаг за похованням Ярослава Осмомисла.

Ярослав Пастернак усі роки польської державності в регіоні активно пропагував українську ідею, за що зазнавав переслідувань від польських чиновників. Проявилися вони у неможливості отримати дозвіл на археологічні дослідження. Чотири роки (з 1928-го до 1932-го включно) провідні українські наукові установи міста просили не перешкоджати професійній діяльності археолога, однак, щоразу приходили відмова.

Пастернак був під пильним наглядом поліції. Влітку 1937 року його звинуватили в націоналістичній пропаганді пов'язаний з розкопками в Крилосі. Основне звинувачення було в тому, що до Крилоса приходять тисячі людей з метою паломництва й дослідник доводить існування в XIII ст. Української держави.

У 1944 році Ярослав Пастернак назавжди покидає Україну, виїхавши спочатку до Європи, а пізніше — до Канади, де й далі займається проблемами археології України. У повенний час його ім'я в Радянському Союзі було заборонено для покликань чи взагалі згадок про вченого, а твори вилучено з бібліотек.

Помер у віці 77 років, похований у Торонто.

Рогові гребені з розкопок Ярослава Пастернака в Крилосі. Негатив на склі

Титульна сторінка докторату Ярослава Пастернака

Кістяна пластинка з зображенням війна з розкопок Ярослава Пастернака у Пліснеську в 1940 р.

Експонати Музею НТШ з розкопок Ярослава Пастернака в Переріпі та Струтині Нижньої

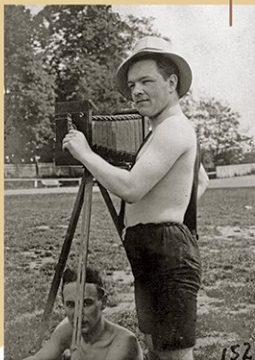
Ярослав Пастернак під час археологічно-етнографічної експедиції. Літо 1913 р.

Відмова Ярославу Пастернаку у наданні дозволу на проведення польових робіт на території Тернопільського воєводства у 1937 р.

Експерсії до місця відкриття кам'яного саркофагу, розкоп Ярослава Пастернака. 1937 р.

Звинувачення Ярослава Пастернака у націоналістичній пропаганді

Крилос (давній Галич)

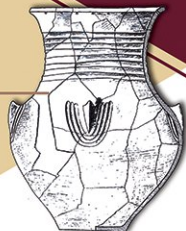
Лариса КРУШЕЛЬНИЦЬКА

(5.04.1928 — 12.11.2017)

Лариса Крушельницька за роботою у відділі археології. 1958 р.

Рисунок горщика чорноліської культури з розкопок Лариси Крушельницької в Лівцях

«Таке враження, що всі вони немов сховалися під це «археологічне крильце», щоб якось перетримати небезпечні роки. Не перетримали. Одних виключили, інших довели до психіатричної лікарні і вони вже ніколи не повернулися до науки, ще інших поарештували і повозили... Проте, це було згодом, а тоді, 1947–1949 рр., нас привчали до нових порядків»

Лариса Крушельницька

Донька поета та перекладача Івана Крушельницького й відомої піаністки Галини Левицької. Народилася в мальовничому містечку Стрий на Львівщині. З практичною археологією познайомилася у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР, куди прийшла у 1947 році на посаду художника-реставратора. Крушельницька була дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, головою Археологічної комісії НТШ, директором Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Її нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня.

Шлях у науці Лариса Крушельницька пройшла від технічного працівника до доктора історичних наук, професора. Досліджувала культури епохи бронзи — раннього заліза Східної та Центральної Європи. Дослідниця провела близько 50-ти археологічних експедицій. Особливо масштабні розкопки здійснила в околицях села Непоротове на Чернівецьщині. Непорітвський комплекс фактично вважають еталоном для всього Середнього Придністров'я. Особливе місце в житті дослідниці посідало вивчення солеразень у Карпатах (пам'ятки Текуча та Лоева на Івано-Франківщині).

Разом з родиною зазнала тяжких поневірянь та репресій. 1934 року, тоді ще маленька Лариса, з родиною батька переїхала до Харкова. Після розстрілів і знищення родини Крушельницьких у 1934 і 1937 роках повернулася до Львова. У 1943-му була змушена з матір'ю виїхати з окупованого Львова до Відня, а потім до Штутгарта, де вдалося влаштуватися студенткою-гостею на навчання театрального мистецтва в художню академію. Переживши дуже складні роки війни та окупації, повернулася наприкінці 1945 року до Львова. Є авторкою книги спогадів з життя родини «Рубали ліс... Спогади галичанки», у якій на майстерно змальованому тлі тогочасної української дійсності, з одного боку — радянської, з другого — польської окупації, представлено трагедію родини Крушельницьких, значну частину якої знищив більшовицький режим. У своїх спогадах згадувала розстріли в'язнів Соловецького ГУЛАГу в урочищі Сандармох в Карелії, серед яких була родина Крушельницьких. Єдина з родини залишилася жива...

Поховано Ларису Крушельницьку в родинному гробівці на Личаківському цвинтарі у Львові.

Розстріляна і знищена родина Крушельницьких. Сидять (зліва направо): Володимир, Тарас, Марія (мати), Лариса і дідуся Антін. Стоять: Остап, Гая (дружина Івана), Іван, Наталя (дружина Богдана), Богдан

Під час розвідок на Дністрі. 1950-ті рр.

Розкопки в Незвиськах на Дністрі. 1950-ті рр.

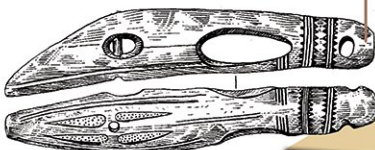
Розкопки в Незвиську на Дністрі. У центрі Марія Смійко, Лариса Крушельницька, Олексій Ратич. 1956 р.

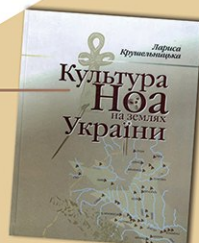
Археологічна експедиція під керівництвом Лариси Крушельницької в с. Черепин біля Львова

В експедиції. Гірське Косівського району. 1984 р.

Псалій культури Ноа. Бовшів. Розкопки Лариси Крушельницької

Лариса Крушельницька та Ігор Шевченко у відділі археології

Титульна сторінка праці Лариси Крушельницької

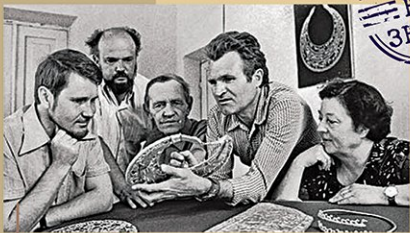
Катерина Черніш і Лариса Крушельницька у відділі археології

Село Непоротове

НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

З колегами-сфіфологами перед передачею знахідок із Товстої могили до Музею історичних коштовностей України. 1972 р.

Борис МОЗОЛЕВСЬКИЙ

(4.02. 1936 — 13.09.1993)

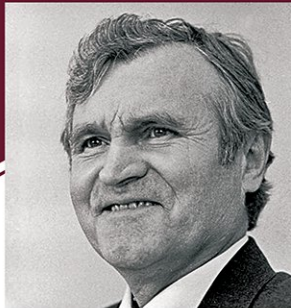

«Він «тремтить»
над чистотою
своїєї правди»

Іван Дзюба про поезію
Бориса Мозолецького

Золота пектораль (нагрудна
прикраса скіфського царя)
з кургану Товста Могила.
IV ст. до н.е.

Народився в селі Миколаївка Веселинівського району на Миколаївщині. Зростав з мамою, батько загинув на фронті. Після закінчення школи-семирічки вступив до спецшколи Військово-Повітряних сил в Одесі, потім навчався в Єйському вищому авіаційному училищі, але не закінчив його через скорочення установи. Перші роки в Києві працював різноманітним на будівництві, кочегаром. Водночас у 1958–1964 роках навчався на заочному відділенні історико-філософського факультету Київського університету. Мав хист до поезії, саме через свої вірші потрапляє до кола «неблагонадійних». У деяких з них виразно звучить сумнів щодо комуністичної доктрини:

«Фридрих Енгельс!

Какими тропами

Поднимались мы к безднам,

срываясь вниз,

Чтоб однажды открылось,

что был утопией

Марксом выстраданный коммунизм...»

Товаришував з поетами-шістдесятниками, які складали культурно-ідеологічну опозицію радянській системі. Брав участь у несанкціонованих зібраннях з приводу дня народження Тараса Шевченка та у відкритті пам'ятника Лесі Українки в Першотравневому (нині Маріїнському) парку. Це призвело до його звільнення з редакції «Наукова думка», а пізніше — з

Київського палацу піонерів і школярів, де він був керівником гуртка археології.

Сезонно почав працювати в експедиціях Інституту археології АН УРСР, де його науковими вчителями були відомі скіфологи Олексій Тереножкін та Варвара Іллінська. Експедиція з дослідження кургану Товста Могила на Дніпропетровщині 1971 року, стала першою, яку Мозолецький очолював офіційно. Призначення відбулося завдяки унікальним коштовним предметам, виявленим під час розкопок у кургані. Серед них і золота пектораль — прикраса скіфського царя IV ст. до н. е. Знахідку одразу було визнано одним з найважливіших археологічних відкриттів людуства XX ст. Бориса Мозолецького ці розкопки врятували від подальших переслідувань з боку влади. Він отримав посаду науковця в Інституті археології АН УРСР, захистив дисертацію, був прийнятий до Спілки письменників України.

Сьогодні знахідки з розкопок кургану Товста Могила зберігаються у фондах Інституту археології НАН України. Пектораль експонується в Музеї історичних коштовностей України (філія Національного музею історії України).

Похований у Києві, на Байковому цвинтарі. На честь Бориса Мозолецького названо вулиці у Вознесенську, Дніпрі, Києві, Краматорську, Миколаєві, Нікополі, Херсоні.

Розчистка вхідної камери гробниці Товстої Могили. 1971 р.

Виймання пекторалі з розкопу. 1971 р.

Золоті прикраси в момент виявлення

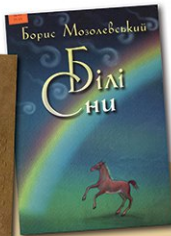

Пам'ятна монета Національного банку України номіналом 100 грн, присвячена пекторалі

Розташування знахідок у могилі

Жителі міста Ордонікідзе та навколишніх сіл кожного дня приходили на розкопки

Борис Мозолецький і його епохальна знахідка

З дорогоцінним скарбом у руках

Деталі пекторалі

Курган Товста Могила, поблизу м. Покров

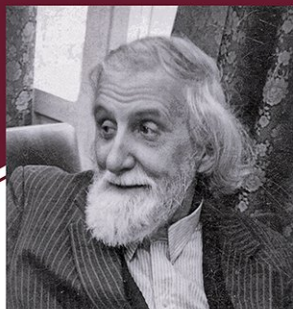

Галина Севрук «Портрет Михайла Браїчевського». 1994 р.

НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

Михайло БРАЙЧЕВСЬКИЙ

(6.09.1924 — 21.10.2001)

Давньоримські монети — предмет дослідження кандидатської дисертації Михайла Браїчевського

**«Не знаємо
іншого українського історика в
тому часі, який мав
відвагу й мужність виступити
відкрито проти фальсифікації
українського історичного процесу
і русифікації України»**

Любомир Винар

Розкоп у Городську Житомирської області. Малюнок Михайла Браїчевського. 1947 р.

Михайло Браїчевський на розкопках Копирівського кінця в Києві. 1972 р.

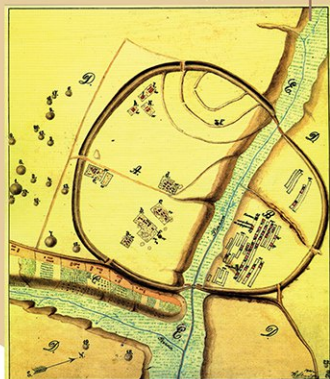
Залізні зброя з розкопок Пастирського городища. 1955 р.

Керамічні посудини з розкопок Пастирського городища. 1955 р.

Михайло Браїчевський. 1966 р.

План Пастирського городища

Пастирське городище

